

Keresztyén Balázs

Kárpátalja irodalmi emlékei

„Ez hát a hon... Ez irdatlan
hegyek közé szorult katlan.
Hány népet vitt temetőre.
S hozott engem, ezer éve,
Árpád török szava, vére
bélyegével homlokomon...
Szerzett ellen, mint a rontás.
Perli-e még ezt a hont más?”
Kovács Vilmos: Verecke

Bizton állíthatom, ha valaki a Kárpátok alján irodalmi kirándulást tesz, a magyar irodalom „bölcsőhelye” körül sétál.

Itt hallotta a „néhai jó emlékü, dicsőséges Bélának” jegyzője, a régi történeteket erősen kedvelő P. mester gyermekkorában a parasztok hamis meséit vagy a regösök csacsogó énekeit, amelyeket hosszú évek után mintha álmából is hallana, bár nemes tudóshoz méltóan igyekezett elhessegetni magától, s „az iratok biztos előadásából meg a történelmi művek világos értelmezéséből fogni fel „a dolgok igazságát”, de – hála legyen neki érte – a nép szép, színes álmai mégis szivárványként, csodaként kísérték a valót pontosan megragadni nem mindig tudó képzeletét. Így aztán ő nevezette el a honszerző magyarokkal azt a helyet, amelyet először foglaltak el, Munkácsnak, „mivel igen nagy munkával fáradsággal jutottak el arra a földre”. Az itteni Laborc folyóról adott nevet a sosem-élt ellenségnek, de még Ungvár nevééről a magyaroknak is. „Árpádot Hungvária vezérének; összes vitézeit pedig Hungról hungvárusoknak”

P. mester pompás bevonulást álmodott, gyáván megfutamodó ellenséggel, dicső lakomával és a vezérséget Árpádra átruházó Álmos fejedelemmel. De hogy mindez így történt volna, arról nincs semmilyen történelmi adatunk. Mindez csupán szép regény. Az első, amely tudósít e tájról.

Ungvár kővár a tatárjárás után épülhetett. Először az Aba nembeliek, aztán a Drugethek birtokolták. A Drugethek közül nem egy nagyszerűen értett a kard- és a tollforgatáshoz. Talán legkiválóbb volt közülük *Homonnai Drugeth István* (1543-1598) hadvezér és költő. Jól ismerte Balassi Bálint költészetét, barátja volt Rimay János. *Homonnai Drugeth Bálint* (1577-1609) Bocskai István híveként ismert. Vallási költeményeket írt Balassi modorában. 1605-ös naplója korának fontos történelmi eseményeit örökítette meg. *Filiczki János* (1580-1622) latin nyelvű versben állított alakjának emléket.

1564-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem ostromolta az ungvári várat sikertelenül. Ebben az időben, pontosabban, 1565-ben járt *Bornemisza Péter* Ungváron mint Balassi János udvari papja bizalmas küldetésben Schwendi Lázár és Balassi Menyhárt seregénél.

A Homonnaiak személyes ismerőse volt *Istvánffy Miklós* (1538-1615), aki Ungváron többször is vendégeskedett.

A XVI. század végén és a XVII. század elején Ungváron a Homonnaiak papja és a környékbeli eklézsiák esperese volt *Tolnai Balog János*. Nagy tudományú és híres ember hírében állott. „Az akkori szokás szerint borostyán koszorús versíró is volt – írta róla Bod Péter. – Sok helyt találtak elmés szép versei”. Balassiról írt latin nyelvű költeményeit Rimay János is nagyra becsülte.

Jelentős művelődéstörténeti értéke van az Ung megyei *Pálóczi-Horváthok* által írt Naplónak. Pálóczi-Horváth György és közben egy Ádám – sorrendben a negyedik – folytatott egészen 1790-ig.

A jelenleg Ungvárhoz tartozó Radváncon áll mind a mai napig a XVII. század jeles költőjének, *Gyöngyösi Istvánnak* (1629-1704) a kúriája. A gazdag cserjesi prókátor fia elemi iskoláit Ungváron végezte. Első felesége egy Ung vármegyei nemes ember – Baranyai Gáspár – leánya, Baranyai Ilona volt. Gyöngyösi Homonnai Drugeth Zsigmond ungvári jószágának is a fiskusa. Családjá akkor is Radsí váncson lakott, amikor őt máshová szólította a köteletség. Gyöngyösi ügyvédi szolgálatait igénybe vette Zrínyi Ilona, akinek Thököl Imrével való házasságáról 1683-ban gyönyörű költeményt szerzett.

Fényes korszaka volt Ungvár történetének az az idő, amikor az ungvári vár házassága révén *Bercsényi Miklóstra* szállt. A finom ízlésű főúrnak gazdag könyvtára, festmény- és rézmetszet-gyűjteménye fegyver- és régiségtára volt.

Gyakori vendégként megfordult Bercsényi udvarában a szomszédos Munkács fejedelmi ura, *II. Rákóczi Ferenc*. Rákóczi kíséretében jár Ungváron a fiatal *Mikes Kelemen*, *Beniczky Gáspár*, a fejedelem titkára, *Ráday Pál* kuruc diplomata.

Bacsinszky András püspök és tudós férfiú vendégeként felkereste Ungvárt *Kazinczy Ferenc*.

Ungváron töltötte fiatal életének utolsó esztendejét *Dayka Gábor*. A helyi gimnázium tanára volt. 1795. december 21-én vette át a retorikai osztályt. 1796. október 20-án temették el a Kálvária hegyen lévő temetőbe.

Rövid ideig vendége volt Ungvárnak *Petőfi Sándor*. 1847. július 11 - 12-ike közötti éjjelen szállt meg a Feketesas-vendéglőben. Úti leveleiben beszámolt az itteni élményeiről.

Nyolc évet töltött az ungvári gimnázium falai között *Szabó Ervin*. Itt érettségizett 1895-ben.

1914-től az Ungvári Állami Főreáliskolában magyar-francia szakos tanárként dolgozott *Szabó Dezső*. Két tanulmánya és tizennyolc elbeszélése született itteni tartózkodása idején. első kisregényét, a „Nincs menekvés”-t is az Ungvári Könyvnyomda adta ki 1917-ben, s itt született meg legnagyobb regényének, „Az elsodort falu”-nak az alap gondolata.

Ungvár központja a jelenlegi kárpátaljai magyar irodalomnak is.

A munkácsi vár a magyar történelem dicső színhelye. A magyar irodalomban egyaránt jelképe a Szadabságnak és a Rabságnak.

Hunyadi János, Mátyás király, Corvin János birtokolta. Tomori Pál, Ártándi Pál volt a várnagya. Ferdinánd király és Szapolyai János harcolt birtoklásáért. Izabella királyné nézte ki magának lakhelyül, majd az erdélyi fejedelmek, Bocskai István és Bethlen Gábor kezébe került. 1630-ban I. Rákóczi György szerezte meg s tette fényes lakhelyül. Lorántffy Zsuzsanna és Báthori Zsófia uralkodott felette, s a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc legfontosabb erőssége volt.

Birtokolta a várat a Balassi Bálintot és Károli Gáspárt jól ismerő Mágocsy Gáspár.

Rákóczi Zsigmond (1544-1608) itt írta egyetlen fennmaradt költeményét, innen támogatta a külföldön tanuló magyar diákokat s nyomattatta ki a Vizsolyi Bibliát.

Prédikált itt Medgyesi Pál (1604-1663) I. Rákóczi György kedves prédikátora és Kiss Imre (1631-1683) jezsuita pap, aki tizennyolc éven keresztül volt a munkácsi várban Báthori Zsófia gyóntatója.

II. Rákóczi Ferenc életének nagy élménye volt az a pár esztendő amelyet gyerekként, majd később a szabadságharc vezetőjeként töltött a munkácsi várban.

Még felsorolni is nehéz lenne, hány irodalmi alkotás örökítette meg a munkácsi vár 1685 - 1688-as ostromát vagy a Rákóczi-szabadságharc itteni eseményeit.

Több írónk szenvedett súlyos rabságban a munkácsi várban. *Koháry István* (1649-1731) versírással enyhítette szenvedéseit, *Forgách Simon* (1669-1730) itt írta *Rákóczy discursusai* című munkáját. *Kazinczy Ferenc* egy esztendeig szívta a várbörtön dohos levegőjét. Ő is az írással vígasztalódott. Vasdarabokat hányt ecetbe s abból lett a tintája.

1831 esztendejének utolsó napján *Kölcsey Ferenc* epigrammával emlékezett meg a munkácsi várról. 1847. július 12-én pedig *Petőfi Sándor* tartotta fontosnak felkeresni a munkácsi várat. Kínos, gyötrő érzések fogták el, amikor a vár egykori foglyaira s *Kazinczy Ferenc*re gondolt. „A munkácsi várban” című költeményében fejezte ki gondolatait.

A vár és a város múltjának tudós kutatója volt *Balajthy József*, *Tabódy József* és *Lehoczky Tivadar* (1830-1925). Különösen *Lehoczky* tett sokat a

vidék múltjának megismertetéséért. Tizennégy könyve és közel háromszáz tanulmánya jelent meg.

A Munkáccsal szomszédos Beregszász és környéke is számos irodalmi emlékekkel büszkélkedhet.

„Bertalan pap bereg vármegyei halábori faluból nemzett” az úrnak születése után „ezer öt száz nyolc esztendőben” itt kezdett el magyar nyelven zsoltárokat, himnuszokat, vásár- és ünnepnapra evangéliumokat írni, s próbálkozott meg az ószövegség szent könyveknek a nép nyelvén történő megszólaltatásával. Általa zengett először magyarul az „Énekek éneke”.

Beregszászt a maga korában Nagy Lajos király és édesanyja, Erzsébet királyné emelte a vidék legvirágzóbb városává.

A reformáció eszméi már korán tért hódítottak ezen a vidéken. *Radán Balázs* már 1548-ban esperesként működött Beregszászban. Halála után 1552 végén egy ideig *Kálmáncsehi Sánta Márton* (1500 körül-1557) lett a város prédikátora.

1625-től Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kezébe került Beregszász. 1629-ben épült fel a mostani katolikus templommal szemben az udvarháza. *Kemény János* emlékiró és későbbi erdélyi fejedelem Bethlen Gábor özvegyének, Brandenburgi Katalinnak udvarához tartozva élt itt 1631 és 1633 között. Bethlen idejében volt Beregszászon iskolamester *Geleji Katona István* (1589-1643).

Beregszász a munkácsi uradalommal együtt *II. Rákóczi Ferenc* birtoka lett. A fejedelem többször járt a városban. Esze Tamás Beregszász piacán bontotta ki először a szabadság zászlaját.

Kazinczy Ferenc a „Fogságom naplójá”-ban meleg szeretettel emlékezik meg arról, milyen szívélyesen fogadták őt és fogolytársait a városban 1800. augusztus 21-én, mielőtt a munkácsi várbörtönbe kísérték őket.

Kölcsey Ferenc rendszeresen megfordult a városban. Szatmárcserkéről idejárt a postájáért.

1847. július 12-én késő este érkezett Beregszászba s az Oroszlán vendégfogadóban szállt meg *Petőfi Sándor*. Itt írta „Meleg dél van” című versét.

Fontos szerepet játszott a város kulturális életében az 1983-ban szerveződött Bereg megyei Irodalom- és Műpártoló Egyesület (BIME). 1920 és 1940 között számos emlékezetes irodalmi estet, összejövetelt, írótalálkozót szerveztek, ahol Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Szép Ernő, Fábry Zoltán voltak a vendégek.

Híres volt a város magyar gimnáziuma. Tanárai, diákjai közül sokan foglalkoztak az irodalommal. A beregszászi gimnáziumban tanult többek között: Illés Béla, Tamás (Tvaroska) Mihály, Pálóczi Horváth Lajos, Ilku Pál.

A városban fejtett ki irodalmi tevékenységet egy ideig Czabán Samu és Győry Dezső.

Nem kevesebb irodalmi emléket találunk akkor sem, ha az egykori Ugocsában járunk.

Királyháza mellett Nyalábvárban vigyázták meg Janus Pannonius nem egy művét és Galeotto Marzio Mátyás király jeles cselekedeteiről szóló történetét. Itt, ebben a főúri várkastélyban kezdődött a magyar nyelvű nyomtatott reneszánsz irodalom. Perényi Gáborné Frangepán Katalin kérésére 1532-ben *Komjáti Benedek* lefordította Szent Pál leveleit magyar nyelvre, amelyet 1533-ban Krakkóban kinyomtattak. Ez az első tisztán magyar nyelven nyomtatott könyv. Komjáti Benedek vállalkozása újabb fordításoknak lett az ösztönzője. *Pesti Gábor* éppen az 1530-as években volt ugocsai főesperes, tehát ismerhette Komjáti fordítását. Pesti 1536-ban Bécsben nyomtatta ki a *Négy evangéliumot*.

1532-ben a Krakkóból hazatérő *Sylveszter János* Perényi János Ugocsa és Máramaros vármegye főispánjának pártfogása alatt húzta meg magát, míg 1534-ben Budán és Pápán keresztül Újszigetsárvárra Nádasdy Tamás birtokára nem került, ahol aztán lefordította és 1541-ben kinyomtatta a teljes Újszövetséget.

Perényi János támogatta *Ozorai Imre* és *Batizi András* reformátorok tevékenységét.

A Perényiek birtokán élt a XVI. század ismert énekmondója, *Ilosvai Selymes Péter*. Toldiról szóló históriáját 1574-ben Perényi István Ugocsa megye főispánjának ajánlotta.

Rokoni kapcsolatban állt a Perényiekkel *Balassi Bálint*.

Hosszabb ideig Ugocsa megye főispánja volt gróf *Teleki József* (1738-1796) költő, könyvgyűjtő és a művelődési élet kiemelkedő egyénisége. Főispáni tisztebe egy magyar nyelvű beszéddel 1782. október 15-én iktatta be Nagyszőlősen barátja, *Orczy Lőrinc* (1782-1789) nemesi költő és tábornok.

Nagyszőlősen élt 1889-től 1892-ig édesanyjával, Voit Paulával *Bartók Béla*, aki gyerekként itt kezdett el komponálni, itt mutatta be 1892 május elsején egy nagysikerű hangversenyen „A Duna folyása” című kompozícióját.

Nagyszőlősen született 1877. február 5-én *Nagy Endre* író, újságíró, konferanszié, az irodalmi színvonalú magyar kabaré megteremtője.

A környékbeli falvak: Salánk, Tiszaújlak Mikes Kelemen és II. Rákóczy Ferenc emlékét őrzik. Nagypaládot, Bökényt és Péterfalvát Móricz Zsigmond örökítette meg a magyar irodalomban.

A Máramaros megyei Huszt várában született az első ismert magyar világi lírai költemény, *Bornemisza Péter* „Siralmas énnéköm” kezdetű verse. Bornemisza az Ördögi kisértetekben is megörökítette huszti élményeit. Fialat költőként éppen innen indult külföldi tanulmányútra.

A Mars és Vénusz kegyelte fiatal *Balassi Bálintot* is elsodorta sorsa Huszt környékére. 1575-ben Békés Gáspár seregeit támogatva Báthori István erdélyi fejedelem ellen vonult mintegy kétszáz főnyi lovassal. Hagymássy Kristóf huszti várkapitány emberei azonban megtámadták Balassi katonáit, őt pedig megsebesítették. Így ismerkedhetett meg a költő Hagymássy ifjú feleségével, Sanyik Krisztinával, akinek a nevére verset is szerzett.

A huszti vár romjai ihlették *Kölcsey Ferencet* Huszt című epigrammájának megírására, amelyben a himnusz költője minden kor parancsát megfogalmazta:

„Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”

Talán ezek az adatok elég meggyőzően beszélnek arról, hogy a Drugethek, Dobók, Rákócziak, Perényiek földjén mindig volt feljegyzésre méltó, megénekelni való esemény. nincs a magyar irodalomnak egyetlen egy jelese, aki ne járt volna erre felé, vagy ne hagyott volna nyomot ez a táj, az itt élő nép, az itt zajló történelem műveikben.

Aki azt hiszi, mindezzel csupán dicsekedni akarok, nagyon téved. Tudom: Kárpátalja nem Erdély, Ungvár nem Kolozsvár, s ezért „természetesen a kárpátaljai magyar nemzetiségnek nincs Sütő Andrása, sem Kányádi Sándora”.

A múlt kincsei a leomló Kárpátok kövei alatt hevernek, s jó részüket elsodorta a „megrendszabályozásáig” mindig áradó Tisza. De talán még sikerül valami értéket, emléket összeszededegetni és felmutatni azoknak, akik ma mindezekről semmit nem tudnak.